
અધ્યાય ૪૯

સંતપરીક્ષણ-મનોનિગ્રહણ

શ્રી ગણેશાય નમઃ । શ્રી સરસ્વત્યૈ નમઃ । શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ ।
શ્રી કુલદેવતાયૈ નમઃ । શ્રી સીતારામચંદ્રાભ્યાં નમઃ ।
શ્રી સદ્ગુરુસાઈનાથાય નમઃ ।

ઉપોદ્ઘાત : વેદ તથા પુરાણ પણ સદ્ગુરુ બ્રહ્મની પૂરેપૂરી પ્રશંસા કરી શકતાં નથી. તો પછી આપણા જેવા અજ્ઞાની જન સદ્ગુરુ સાઈબાબાનું વર્ણન કઈ રીતે કરી શકે ? માટે આ બાબતે ચૂપ રહેવું જ વધુ સારું એમ અમે માનીએ છીએ. ખરી રીતે સદ્ગુરુની પ્રશંસાનો ઉત્તમ માર્ગ જ મૌન છે. પણ શ્રી બાબાના સદ્ગુણ આપણું મૌનવ્રત ભૂલાવી દે છે; અને સ્વતઃ જ મોઢું ઉઘડી જાય છે. સગાં-સ્નેહી-મિત્રો આપણી જોડે જમવામાં ન હોય તો ઉત્તમ ભોજન પણ આપણને લૂખું લાગે છે. સૌ સાથે બેસીને જમીએ ત્યારે જ તેમાં મીઠાશ આવે છે. એવું જ સાઈલીલામૃતપાન બાબતનું પણ છે. આપણે એકલા એ અમૃતપાન કરી શકતા નથી. આપણા બંધુમિત્રોને પણ સાથે રાખવા જોઈએ. જેમ વધારે સ્નેહીઓ આપણી જોડે હોય તેમ વધુ મીઠાશ આવે છે.

શ્રી સાઈબાબાએ પોતે જ આ કથાઓ સ્ફુરાવી છે; અને તેમની ઇચ્છા મુજબ જ તેમણે લખાવી છે. આપણો ધર્મ તો તેમનું સંપૂર્ણ શરણ પકડી તેમનું ધ્યાન ધરવું એટલો જ છે. યાત્રા, વ્રત, દાન એ સૌ કરતાં તપ વધુ સારું છે. તપ કરતાં હરિનું પૂજન વધુ સારું છે અને સૌ કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ તો સદ્ગુરુનું પૂજન જ છે. માટે મુખેથી સાઈનાથ જપ, મનમાં તેમનાં વચનોનું ચિંતન, આંખે તેમના રૂપનું ધ્યાન, અંતરમાં તેમના પ્રત્યેનો સાચો પ્રેમ અને હાથે તેમને ખાતર જ સર્વ કર્મ કરવાં એટલું જ આપણું કર્તવ્ય છે. આ સંસારમાં બંધન કાપવાનો આ કરતાં બીજો કોઈ સરળ માર્ગ નથી. આમ આપણે ધર્મ બજાવીએ તો શ્રી સાઈ સહાય કરવા તથા મુક્તિ દેવા બંધાયેલા જ છે. હવે આપણે આ અધ્યાયની કથા કહીએ.

હરિ કાનોબા : મુંબઈના હરિ કાનોબા નામે એક જણે મિત્રો પાસેથી બાબાની ઘણી લીલાઓ સાંભળી. પણ તે શંકાશીલ હોવાથી કંઈ માનતો નહોતો. તેથી જ બાબાની પરીક્ષા લેવા આહતો હતો. તેથી મુંબઈના મિત્રો બેડે તે શિરડી આવ્યો. માથે જરીનો ફેંટો તથા પગમાં નવાં ચંપલ તેણે પહેર્યા હતાં. દૂરથી બાબાને જ્ઞેતાં જ પાસે જઈ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવાનું તેને મન થયું. પણ ‘નવાં ચંપલ રેઢાં મૂકીશ તો કોઈ ઉપાડી જશે’ એવી બીક હતી. છતાં ચોકમાં એક ખૂણામાં ચંપલ ઉતારીને મૂક્યાં અને મસીદમાં પગથિયાં ચડી બાબાના દર્શન કર્યાં. ભક્તિભાવથી બાબાને નમન કર્યું તથા બાબા પાસેથી ઉદી-પ્રસાદ લઈ પાછો ગયો. જઈને પેલા ખૂણામાં જ્ઞેયું તો તેનાં નવાં ચંપલ ઉપડી ગયાં હતાં. શોધ કરતાં મળ્યાં નહિ. તેથી નિરાશ બની તે ઉતારા પર પાછો આવ્યો. સ્નાન કરી પૂજા કરી નૈવેદ્ય ધર્યું અને જમવા બેઠો. પણ મનમાં તો ચંપલના જ વિચાર આવ્યા કરતા હતા. જમી રહ્યા પછી તે હાથ ધોવા ઊઠ્યો ત્યારે એક મરાઠા છોકરાને પોતાની તરફ આવતો જ્ઞેયો. તેના હાથમાં એક લાકડી પર નવાં ચંપલની બેડી લટકતી હતી. જમીને જે લોકો બહાર હાથ ધોતા હતા તેમને તે કહેવા લાગ્યો, “બાબાએ આ લાકડી પર ચંપલ લટકાવી તે મારા હાથમાં આપી અને મને કહ્યું કે તું શેરીમાં બૂમો પાડતો જજે: “હરિ કા બેટા, જરીકા ફેંટા” અને જે માણસ આ ચંપલ પોતાનાં છે એમ કહે તેનું નામ પૂછીને ખાતરી કરી લેજે કે તેનું નામ હરિ છે ? અને તે કા (કાનોબા)નો પુત્ર છે ? અને તે જરીનો ફેંટો પહેરીને આવ્યો છે ? આટલી ખાતરી કરીને તેને ચંપલ દેજે.” આ વાત સાંભળતાં જ પેલો હરિ કાનોબા આશ્ચર્ય પામ્યો અને છોકરા પાસે જઈને કહ્યું કે “એ ચંપલ મારાં છે. મારું નામ હરિ છે અને હું જ કાનોબાને પુત્ર છું. આ રહ્યો મારો જરીનો ફેંટો.” એથી છોકરાને સંતોષ થયો ને પેલાં ચંપલ તેને આપ્યાં. તે મનમાં અચંબો પામ્યો કે મારો જરીનો ફેંટો તો બધાની માફક બાબાએ પણ જ્ઞેયો હશે. પણ મારું નામ હરિ છે અને હું કાનોબાનો પુત્ર છું એ તેમણે ક્યાંથી જ્ઞાયું ? હું તો પહેલવહેલાં જ શિરડી આવું છું. હું બાબાની પરીક્ષા કરવાના હેતુથી જ આવ્યો છું. આ પ્રસંગ દ્વારા મને ખાતરી થઈ કે શ્રી સાઈબાબા મહાન ત્રિકાળજ્ઞાની સંતપુરુષ છે. આમ તેની ઇચ્છા ફળીભૂત થયેલી જ્ઞેઈ તે ખૂબ રાજી થઈ ઘેર ગયો.

સોમદેવ સ્વામી : હવે બાબાની પરીક્ષા લેવા આવનાર એક બીજા જણની કથા સાંભળો. કાકાસાહેબ દીક્ષિતના ભાઈ ભાઈજી નાગપુર રહેતા હતા. સને ૧૯૦૬માં તે હિમાલય ગયેલા ત્યારે ગંગોત્રીની ખીણમાં ઉત્તરકાશી પાસેના દરદારના સોમદેવસ્વામીનો તેમને પરિચય થયો. બન્નેએ એકબીજાનાં નામ ડાયરીમાં લખી લીધાં. એ પછી પાંચ વર્ષ બાદ સોમદેવસ્વામી નાગપુર આવી ભાઈજીને ત્યાં ઉતર્યા. ત્યાં બાબાની લીલાકથા સાંભળી તે રાજી થયા અને શિરડી જઈને બાબાનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી તે શિરડી આવવા નીકળ્યા. મનમાં યદ્યપિ કોપરગાવ સ્ટેશને આવ્યા અને ત્યાંથી શિરડી જવાનો ટાંગો બીજા ઉતારુ બેડે ભાડે કર્યો અને ઉપડ્યા. શિરડીની નજીક આવ્યા ત્યારે શિરડીની મસીદ પર બે ઊંચા ધજગરા ફરકતા જ્ઞેયા. સામાન્ય રીતે વિવિધ સંતોની રહેણી-કરણી, રીતભાત, બાહ્ય દેખાવ વગેરે જુદાં જુદાં હોય છે. પણ માણસે આ બાહ્ય દેખાવ પરથી એ સંતનો ખ્યાલ કદી બાંધવો નહિ. પણ આ સોમદેવસ્વામી ભૂલ્યા. ધજગરા ફરકતા જ્ઞેઈ તેમણે મનમાં જ કહ્યું, ‘સંતને વળી આવા ધજગરાનો શો મોહ છે ? શું એમ કરવાથી સંતપણું ઓળખાતું હશે ? આથી તો તેમને પોતાને કીર્તિ-નામનાની પડી છે એમ જ લાગે છે.’ આવો ખ્યાલ મનમાં બાંધીને શિરડી જવાનું બંધ રાખી પાછા વળવાની તેમને ઇચ્છા થઈ અને જ્ઞેડેના ઉતારુઓને તેમણે કહ્યું, “હું તો પાછો જ્ઞેઈ છું.” ત્યારે પેલા લોકોએ પૂછ્યું: “તો પછી આટલે દૂર આવ્યા કેમ ? હજુ તો આ ધજગરા જ્ઞેઈને તમારું મન ડગી ગયું છે, ત્યારે શિરડીમાં રથ, પાલખી, ઘોડો, અને એવી એવી ચીજ્જે જ્ઞેઈને તમને શું નહિ થાય ?” એથી સ્વામી મુંઝાયા અને બોલ્યા, “આવા ઘોડા-પાલખી-છત્ર-ચામરવાળા સાધુ મેં તો ઘણાં જ્ઞેયા છે. માટે એવાનાં દર્શન કરવા આવવા કરતાં પાછા વળવું જ મને તો ઠીક લાગે છે.” એટલું બોલી તે પાછા વળી નીકળ્યા. પણ સાથેના ઉતારુઓએ તેમને પાછા ન જતાં સાથે આવવા ઘણો આગ્રહ કર્યો ને કહ્યું, “તમારા આવા અવળા વિચાર છોડી દો. આ સાધુબાબાને આ ધજગરા કે એવી કોઈ ચીજ્જની પડી નથી. નામનાની પણ તેમને પડી નથી. ગુરુ પરનાં પ્રેમ-ભક્તિને લીધે ભક્તોએ જ આ બધી વસ્તુ એકઠી કરી છે.” છેવટે સ્વામી સમજ્યા અને શિરડી આવી બાબાનાં દર્શન કર્યાં. મસીદમાં જઈ ચોકમાંથી બાબાનાં દર્શન

કરતાં જ તેમનું અંતર દ્રવ્યું. આંખમાં આંસુ આવ્યાં. ગળું ડુંધાયું અને રોમાંચ થયો. તેમની અવળી મતિ ફરી ગઈ. પોતાના જ ગુરુનાં વચનો યાદ આવ્યાં : ‘જ્યાં આપણું મન આનંદ પામી આકર્ષાય તે જ આપણું શાંતિનું પવિત્ર સ્થળ ગણવું.’ બાબાની નજીક આવતાં તો તેમની ચરણરજમાં આળોટવાની તેમને ઇચ્છા થઈ આવી પણ એ વેળા બાબા ક્રોધ કરીને બોલ્યા : “અમારું તૂત અને આ બધી અમારી વસ્તુ ભલે અમારા બેડે રહી. તું તારે ઘેર પાછો જા. ખબરદાર, આ મસીદમાં આવ્યો છે તો ! મસીદ પર ઘનજગરા ઉરાડનારાનાં દર્શન શા વાસ્તે તારે કરવાં જોઈએ ? આ બધી શું સંતની નિશાની છે એક ઘડી પણ અહીં રહેતો નહિ.” સ્વામી તો આ સાંભળી સડક જ થઈ ગયા. તેમણે જોયું કે ‘બાબાએ મારા અંતરની વાત જાણી લીધી છે. તેથી મારા બોલેલા બધા બોલ કહી દીધા ! તે કેવા સર્વજ્ઞ છે ? હું તો અક્કલહીન છું.’ આમ બાબા પવિત્ર દેવી પુરુષ છે તેની ખાતરી થઈ. આ વખતે બાબા કોઈને ભેટતા હતા; તો કોઈને હસ્તસ્પર્શ કરતા હતા; તો કોઈને આશ્વાસન દેતા હતા; તો કોઈના પર પ્રેમભરી નજર નાંખતા હતા. કોઈની બેડે હસતા હતા; તો કોઈને ઉદ્દી-પ્રસાદ દેતા હતા. આમ પોતે સૌને રાજી કરી સંતોષ પમાડતા હતા. સ્વામીએ જોયું કે મારા એકલા પર જ બાબાની આવી નારાજી કેમ ? દીર્ઘ વિચાર કરતાં તેને સૂઝી આવ્યું કે ‘મારા અંતરમાં જેવા વિચાર ઘોળાતા હતા તેના જ પ્રત્યાઘાતરૂપે બાબા વર્તતા હતા. આ પરથી મારે પાઠ શીખવો જોઈએ અને સુધરવું જોઈએ.’ બાબાનો ક્રોધ તો છૂપા આશીર્વાદસમ હોય છે. એ બધું તે સમજ્યા અને પછી તો બાબા પર શ્રદ્ધા દઢ થઈ. અને તે બાબાના અનન્ય ભક્ત બની ગયા.

નાનાસાહેબ ચાંદોરકર : નાનાસાહેબ ચાંદોરકરની કથા કહીને આ અધ્યાય પૂરો કરીએ. એકવાર મસીદમાં નાનાસાહેબ, મહાળસાપતિ તથા બીજા ભક્તો બેઠા હતા. એવામાં બીજાપુરથી એક મુસ્લિમ ગૃહસ્થ ઝનાના સાથે બાબાનાં દર્શને આવ્યા. તેમની બેડે પરદાનશીન બે બાઈઓ હતી. તેથી નાનાસાહેબ ઊઠવા જતા હતા. પણ બાબાએ તેને ઊઠતા રોક્યા. એક બાઈએ બાબાનાં દર્શન કરી બાબાના ચરણમાં પડવા સારું મોઢા પરથી બુરખો ઊંચો

કર્યો અને પાછો બુરખો પહેરી લીધો. એ વેળા નાનાસાહેબ એ સ્ત્રીનું મુખ જોઈ તેના રૂપથી અંજઈ ગયા અને એ મુખ ફરીથી જોવાની મનમાં વૃત્તિ જાગી. નાનાના મનની આ ચંચળતા જોઈને એ સ્ત્રીના ગયા પછી બાબાએ તેમને કહ્યું, “નાના, તું નાહકનો કેમ આવા ભાવથી શરમાય છે ? ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના ધર્મ બજાવવા દેવા. તેના કામમાં આપણે વચ્ચે ન આવવું જોઈએ. આ સુંદર રૂપાળા જગતની રચના ઈશ્વરે જ કરી છે. તેથી એ સુંદરતાના ભાવની પ્રશંસા કરવી તે આપણો ધર્મ છે. મન તો દઢ તથા શાંત ધીમે ધીમે બને છે. આગળનું દ્વાર ઉઘાડું હોય પછી પાછલા દ્વારથી શા માટે પ્રવેશ કરવો ? હૃદય પવિત્ર હોય તો કશી મુશીબત જ નથી. જો આપણામાં પાપ નથી તો પછી ડરવું શા માટે ? ભલે આંખ આંખનું કામ કરે. એથી તારે શરમાઈને નીચે શા માટે જોવું પડે ?”

એ વેળા શામા ત્યાં હતા. બાબાનાં ઉપરનાં વચનોનો અર્થ તે કંઈ સમજ્યા નહીં. તેથી મસીદમાંથી ઉતારા પર જતાં શામાએ નાનાને આ વાત પૂછી જોઈ. પેલી પરદાનશીન રૂપાળી બાઈને જોઈને પોતે કેવા ચંચળ ચિત્ત થયા હતા એ વાત બાબાએ કેમ જાણી તથા એ બાબાનો આ વસ્તુ કહેવાનો અર્થ નાનાએ તેને આ પ્રમાણે સમજાવ્યો : “આપણું મન સ્વભાવથી જ ચંચળ છે. તેને વિકૃત થવા ન દેવું જોઈએ. ઇન્દ્રિયો ચંચળ બને તોપણ દેહ પર સંયમ રાખવો. તેને અધીર થવા ન દેવું જોઈએ. વસ્તુ પાછળ ઇન્દ્રિયો ભલે દોડે. પણ આપણે તેના પાછળ દોડી તેની પ્રાપ્તિની ઝંખના ન કરવી જોઈએ. ધીરે ધીરે ટેવ પાડવાથી આ ચંચળતા જતી રહે છે. આપણા પર ઇન્દ્રિયોને સત્તા જમાવવા દેવી નહીં. અલબત્ત, ઇન્દ્રિયો પર સાવ નિયંત્રણ શક્ય નથી. પ્રસંગ જોઈ તેના પર યોગ્ય દાબ રાખવો. સુંદરતા ચક્ષુનો વિષય છે. માટે નિર્મળ બનીને સુંદર પદાર્થ જોવા. તેમાં બીક કે શરમને સ્થાન નથી. પણ એ વખતે કોઈ પાપી વિચારને મનમાં ન આવવા દેવો જોઈએ. કામનારહિત ચિત્તથી ઈશ્વરની સુંદર કૃતિઓ જોવી. તેથી સ્વાભાવિક જ ઇન્દ્રિયો પર નિયંત્રણ આવતું જશે. એવી સુંદર વસ્તુને આનંદથી નિરખવામાં ઈશ્વરની અજબ શક્તિનું સ્મરણ જ થશે. જો બહારની ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખ્યા વિના મનને તેની પાછળ દોડવા દઈ તેમાં જ તેને આસક્ત રાખશું તો આપણા જન્મ-મરણના

ચક્રનો કોઈ અંત જ આવવાનો નથી. ઇન્દ્રિયોના વિષય જ હાનિકર્તા છે. સારથિ તરીકે વિવેકને રાખવાથી મન પર કાબૂ આવશે અને આપણે ઇન્દ્રિયોને ખોટે માર્ગે જતી રોકશું. આવો સારથિ રાખવાથી જ અંતિમ સ્થાન વિભુપદ સુધી આપણે પહોંચી શકીશું, જ્યાંથી ફરી ફેરો છે જ નહીં.

સ્વસ્તિ શ્રી સંતસજ્જનપ્રેરિતે ભક્ત હેમાડપંત વિરચિતે
 શ્રી સાઈસમર્થ સચ્ચરિત્રે 'સંતપરીક્ષણ મનોનિગ્રહણ'
 નામ ઓગણપચાસમો અધ્યાય સંપૂર્ણ ।
 । શ્રી સદ્ગુરુસાઈનાથાર્પણમસ્તુ । શુભં ભવતુ ।